

Mitä on uskontotiede?

Heikki Pesonen & Terhi Utriainen

Uskontotiede on humanistis-yhteiskuntatieteellinen tieteenala, joka tutkii uskontoja ja niiden ilmenemismuotoja maailmanlaajuisesta näkökulmasta. Uskontotieteessä on perinteisesti tutkittu niin kutsuttuja suuria maailmanuskontoja tai, kuten nykyisin mieluummin ajatellaan, maailmassa vaikuttavia erilaisia uskontoperinteitä. Lähtökohtaisesti uskontoja tutkitaan vertaillen, jolloin uskonnollisia tai uskontoon kytkeytyviä ilmiöitä tarkastellaan rinnastaen niitä toisiinsa. Taustalla on tieteenalan alkuaajoista pitäen tutkijoita askarruttanut kysymys: miksi ihmiset eri puolilla maailmaa näyttävät harjoittavan uskontoaan usein hyvinkin samalla tavoin, ja miksi ja millä tavoin uskonnot toisaalta kuitenkin myös muuttuvat yhteiskunnan muuttuessa? Uskontotiede hakee vaikutteita ja teoreettisia lähestymistapoja monista lähitieteistä, kuten sosiologiasta tai psykologiasta.

Tieteenalan tutkimuskohteen luonteen vuoksi uskontotieteen identiteettiä on alkuvaiheista lähtien määritellyt kysymys uskonnon suhteesta totuuteen. Tätä on tutkijasta ja aikakaudesta riippuen lähestytty eri tavoin. Nykyään pitkälti vallitsevan näkemyksen mukaan uskontotiede ei ota kantaa uskonnon totuus- ja arvokysymyksiin eikä siinä sitouduta mihinkään uskonnolliseen tai uskonnonvastaiseen lähtökohtaan. Uskontotiede voi myös tarkastella uskontojen rinnalla muita kuin uskonnollisia katsomuksia.

USKONTOTIEDE TUTKII IHMISTEN USKONNOLLISUUDEN ILMENEMISTÄ

Uskonnon tutkimusta tehdään monilla eri tieteenaloilla, mutta uskontotieteessä ja teologiassa uskonto on ensisijainen tutkimuskohde. Uskontotiede tutkii sitä, miten ihmisten uskonnollisuus ilmenee. Tätä tarkastellaan sekä tutkimalla yksilön kokemusta että niitä erilaisia tapoja, joilla ihmiset yhdessä ilmaisevat uskonnollisuuttaan, tai mitä he pitävät uskontona. Uskontotieteessä tutkitaan esimerkiksi sitä, miten ihmisestä tulee uskonnollisen yhteisön jäsen, tai vaihtoehtoisesti jonkin uskonnon jäsenyydestä luopumista. Samoin tutkitaan ihmisten uskonnollista toimintaa, kuten erilaisia uskonnollisia rituaaleja tai uskonnollista kerrontaa, esimerkiksi uskonnollisia elämäkertoja tai myyttejä maailman synnystä. Lisäksi on mahdollista tutkia uskontoa osana yksittäisten ihmisten ja ihmisryhmien arkista elämää.

Uskontotiedettä kiinnostavat myös ne moninaiset muodot, joita uskonnolliset yhteisöt saavat erilaisissa historiallisissa ja yhteiskunnallisissa olosuhteissa. Yhtäältä tutkimuskohteita ovat järjestäytyneet uskonnolliset instituutiot, joilla on merkittävä asema yhteiskunnassa, kuten katolinen kirkko Puolassa tai Venäjän ortodoksinen kirkko, sekä Suomen evankelis-luterilaisen kirkon ajankohtaiset haasteet. Toisaalta tutkitaan löyhempiä järjestäytymisen muotoja, joita edustavat monet uususkonnolliset liikkeet, kuten wiccalaisuus, tai suomalaisesta muinaisuskosta ammentava Karhun kansa -yhteisö.

Uskontotiede tutkii myös uskonnon merkitystä ihmiselle sekä sen vaikutusta ihmisten ja yhteisöjen elämään. Voidaan tarkastella esimerkiksi sitä, minkälaisia palveluita evankelis-luterilaiset seurakunnat tarjoavat maaseudun ihmisille, tai uskonnon merkitystä valtioiden politiikassa tai niissä ratkaisuissa, joita maailmanpolitiikan tasolla tehdään.¹

Uskontoja on tärkeää lähestyä myös maailmanlaajuisesta näkökulmasta, jolloin on mahdollista tutkia kaikkia maailman erilaisia uskontoja. Uskontotiede tarkastelee esimerkiksi eri uskontoperinteiden kuten islamin, buddhalaisuuden ja kristinuskon syntyä, leviämistä ja kannattajamääriä. Esimerkkejä näistä ovat erilaiset maailman uskontojen levinneisyyttä kuvaavat kartastot sekä tutkimukset, joissa kartoitetaan sitä, miten uskonto ja uskonnolliset yhteisöt näkyvät erilaisissa ympäristöissä, esimerkiksi kasvavissa kaupungeissa.

Tarkastelua ansaitsevat yhtä lailla uskontoja erottavat kuin niitä yhdistävät seikat. Tämä tehdään vertailemalla uskonnon ilmentymiä eri uskontoperinteissä, kuten esimerkiksi buddhalaista ja ortodoksista luostarilaitosta. Tällöin pohditaan ilmentymien yhtäläisyyksiä ja eroja sekä erojen suhdetta vaikkapa siihen kulttuuriseen ja ekologiseen ympäristöön, jossa uskontoperinteet ovat muovautuneet. Uskontotieteessä on vertailtu muun muassa eri uskontojen aikakäsityksiä, jumalakäsityksiä sekä käsityksiä maailman synnystä, kuolemasta ja kuolemanjälkeisestä elämästä tai ihmisen ja luonnon suhteesta. Yksi tapa tehdä vertailua on tarkastella, kuinka ihmismielen rakenteet vaikuttavat siihen, minkälaisia muotoja uskonnot saavat. Vertailevaa perusnäkökulmaa kuvastaa tieteenalan perinteinen nimitys ”vertaileva uskontotiede” eli *comparative religion*. Nykyisin englanninkielisenä nimityksenä on usein *study of religion* tai *religious studies*.

Usein uskontotieteilijä tutkii uskontoa osana valitsemaansa yhtä kulttuuria. Tämä voi olla joko kaukaisempi tai yhtä lailla tutkijalle läheinen kulttuuri. Suomalaiset uskontotieteilijät ovatkin tutkineet esimerkiksi suomalaisten ortodoksien pyhiinvaellusperinnettä, Suomen evankelis-luterilaisen kirkon ympäristötoimintaa, suomalaisten kuolemakokemuksia tai uskoa enkeleihin sekä Jehovan todistajista eronneiden kokemuksia. Lisäksi on tutkittu suomalaisten uskonnottomien ihmisten arvoja ja käsityksiä.²

Uskontotiede on empiirinen ja ei-normatiivinen tieteenala, jossa ei oteta kantaa uskontojen keskinäiseen paremmuuteen tai siihen, millainen suhde totuuteen niillä on. Sen sijaan uskontotieteellisessä tutkimuksessa pyritään puolueettomuuteen, jolloin kaikki uskonnot asettuvat ikään kuin lähtökohtaisesti samalle viivalle. Uskontotieteessä tutkitaan uskontoa ja eri uskontoja sitoutumatta minkään uskonnon näkökulmaan – tai käsitykseen siitä, millaista on oikea tai väärä uskonto. Tämä ei kuitenkaan merkitse sitä, etteikö tutkija itse voisi olla buddhalainen, kristitty, ateisti tai uuspakana. Sitoutumattomuus tarkoittaa sitä, että uskontoa ei tarkastella tästä henkilökohtaisesta uskonnollisesta tai ideologisesta kehyksestä käsin. Kyse on yleisiin tieteen tavoitteisiin kuuluvasta puolueettomuuden ihanteesta. Tutkijan oman uskontosuhteen kriittinen pohdinta saattaa kuitenkin lisätä tutkimuksen luotettavuutta. Uskontotieteessä ei myöskään tutkita jumalaa tai tuonpuoleisuutta sinänsä vaan näihin uskovia ihmisiä ja yhteisöjä sekä heidän käsityksiään ja toimintaansa.³

Historiallisesti uskontotieteen identiteetti on rakentunut erityisesti sille, millainen suhde tieteenalalla on teologiaan. Teologiasta on erottauttu etenkin korostamalla uskontotieteen sitoutumatonta luonnetta ja sitä, että teologiasta poiketen uskontotieteellinen tutkimus ei rajaudu kristinuskon tutkimukseen tai tarkastele muita uskontoja kristinuskoon peilaten. Tämän hetken keskusteluissa erottautuminen ei ole enää niin kategorista, vaan nykyään on mahdollista yhdistää monenlaisia perusteluita näkökulmia saman tutkimusaiheen tarkastelussa. Suomessa teologia voidaan myös ymmärtää erilaisia uskontoa tutkivia tieteenaloja yhdistäväksi sateenvarjokäsitteeksi. Esimerkiksi uskontoteologiaksi tai vertailevaksi teologiaksi kutsuttu tieteenala lähestyy uskontotieteen näkökulmia tarkastelemalla muun muassa uskonnon ja politiikan kytköksiä, islamin ja uusien uskontojen vaikutusta länsimaissa sekä uskontojen välisiä dialogipyrkimyksiä. Uskontotieteestä uskontoteologian erottaa kuitenkin usein se, että uskontoteologiassa tarkastelun lähtökohtana tai peilauspintana on jonkin tietty uskonto, kuten kristinuskko.⁴

USKONNON TUTKIMINEN LISÄÄ ERILAISUUDEN YMMÄRTÄMISTÄ

”Se, joka tuntee vain yhden uskonnon, ei tunne yhtään.”⁵ Yhden uskontotieteen perustajahahmoista, Friedrich Max Müllerin (1823–1900), lausuma kiteyttää oivallisesti uskonnon tutkimisen tärkeyden. Vieraiden uskontojen tuntemus auttaa laajemmin ymmärtämään uskonnon asemaa yhteiskunnassa ja ihmisten elämässä sekä omaa uskontoperinnettä ja sen merkitystä ja vaikutuksia omassa kulttuurissa.

Uskontotiede antaakin välineitä ymmärtää erilaisuutta. Uskontotieteen avulla opitaan näkemään syitä ja perusteita sille, miksi toinen ihminen uskoo niin kuin uskoo, ajattelee niin kuin ajattelee, toimii niin kuin toimii tai kuuluu siihen viiteryhmään, mihin kuuluu. Itselle vieraan uskontoperinteen syvempi tuntemus auttaa hahmottamaan tuota uskontoa harjoittavan ihmisen toiminnan perusteita. Se antaa eväitä keskinäiseen kommunikaatioon, vuorovaikutukseen ja dialogiin. Samoin vieraan uskonnon opiskelu saattaa auttaa ymmärtämään paremmin myös oman maailmankatsomuksen perusteita. Se toimii siis tietynlaisena itseymmärryksen peilauspintana.

Erityisesti läntinen maailma on monimuotoistunut myös uskonnon suhteen. Emme elä uskonnollisessa yhtenäiskulttuurissa, jossa ei olisi vaihtoehtoisia maailmankatsomuksia. Suuntaus on pikemminkin päinvastainen: ihmiset kohtaavat väistämättä yhä useampia uskonnollisuuden muotoja sekä omassa yhteiskunnassaan että maailmanlaajuisen median kuten internetin ja populaarikulttuurin kautta. On jopa esitetty, että kodin ja perinteisten uskonnollisten yhteisöjen ja instituutioiden ohella erilaiset mediat tosiasiaissa yhä enemmän vastaavat uskontokasvatuksesta ja uskonnollisesta sosialisatiosta.⁶

Uskonto ei siis ole katoamassa mihinkään. Ennusteet uskonnon häviämisestä ovat osoittautuneet epätarkoiksi ja vähintäänkin ennenaikaisiksi. Uskonnollisuus on saanut uusia muotoja ja toimii monenlaisten asioiden käyttövoimana sekä ihmisten yksityiselämässä että yhteiskunnassa laajemmin. Uskonnollisen ja maallisen kulttuurin moninaisia kosketuskohtia löytyy niin taiteesta ja populaarikulttuurista kuin sairauden- ja terveydenhoidosta. Esimerkiksi jotkin vaihtoehtoiset hoitomuodot sisältävät uskonnoista tuttua ainesta kuten ajatuksia parantavista energioista. Monet uudet ilmiöt haastavat myös uskontotieteilijöitä tarkistamaan käsitystään uskonnosta. Uskonto onkin mahdollista ymmärtää esimerkiksi valikoimaksi kulttuurisia ja katsomuksellisia työkaluja ja taitoja, jotka joustavat ja muuttuvat kulttuurin ja arvojen muuttuessa.⁷

Uskonnolla on usein ollut ja on edelleen merkittävä rooli myös maailmanpolitiikassa. Uskonto on liittynyt maailmanpoliittisesti keskeisiin tapahtumiin, kuten valloitusotiin ja erilaisiin konflikteihin eri puolilla maailmaa.⁸ Uskontotieteellinen tutkimus tuottaa tietoa, joka voi auttaa uskontoon liittyviä konflikteja soviteltaessa ja rauhantyössä. Uskontotieteessä on tarkasteltu esimerkiksi sitä, millainen rooli uskonnolla on selvitettäessä Suomeen tulleiden maahanmuuttajien kohtamia konflikteja. Tutkimuksen mukaan maahanmuuttajien kulttuurista ja uskonnollista taustaa ei ole huomioitu riittävästi soviteltaessa erilaisia ristiriitatilanteita.⁹

USKONTOTIEDE HYÖDYNTÄÄ LÄHITIEITEITÄ

Uskontotiede on hyvin monitieteinen ala, ja se on omaksunut lähitieteistä erilaisia tapoja tutkia uskontoa niin empiirisesti kuin teoreettisesti. Uskontotiedettä on perinteisesti jaoteltu sen mukaan, minkälaisia

aineistoja, menetelmiä, käsitteitä ja teorioita tutkija käyttää tutkiessaan jotain tiettyä uskonnollista tai uskontoon kytkeytyvää ilmiötä. Uskontotieteessä tarkastellaan uskontoa esimerkiksi historiallisesta, sosiologisesta, antropologisesta ja psykologisesta näkökulmasta.

USKONTOHISTORIA TUTKII USKONTOJA JA MENNEISYYTTÄ. Uskontohistoriassa tutkitaan sitä, miten uskonnot ovat vaikuttaneet ihmisten elämään ja yhteiskuntien toimintaan ihmiskunnan menneisyydessä. Uskontotieteen akateemisen historian alkuaikoina 1800-luvulla tutkijat olivat kiinnostuneita erityisesti myyteistä. He tutkivat sitä, miten eri uskontoperinteiden myytit eli kertomukset maailman synnystä ja alkuaajoista sekä jumalten teoista olivat rakentuneet ja muuttuneet aikojen kuluessa. Uskonnontutkijoita kiinnosti myös oman maan ja kulttuurin muinaisusko, jota oli harjoitettu ennen kristinuskoa. Samoin tutkittiin suurten maailmanuskontojen syntyä ja historiallista kehitystä sekä niiden perustajien elämänhistoriaa. Uskontohistoriaa onkin kutsuttu uskontotieteen ensimmäiseksi tutkimussuuntaukseksi.¹⁰

Nykyään uskontohistoriassa on siirrytty laajoista historiallisista kehityskaarista kohti suppeampia historiallisesti ja maantieteellisesti eriytyneitä alueita ja ilmiöitä. Uskontohistorioitsijat tutkivatkin jotain historiallista aikakautta tai tilannetta ja sen uskontoa. Uskontohistorioitsijoita kiinnostaa myös mikrohistoria eli se, miten tavalliset ihmiset ovat menneisyydessä toteuttaneet uskontoaan. Tutkimuksissa on tarkasteltu esimerkiksi Venäjän Laatokalla sijainneen Vanhan Valamon luostarin vuorovaikutusta ympäröivän yhteiskunnan kanssa 1900-luvun alussa sekä keskiajan irlantilaisista pyhimyksistä kertovia pyhimyselämäkertoja.¹¹

Yksi esimerkki uskontohistoriallisesta näkökulmasta ovat tutkimukset, joissa tarkastellaan pyhiinvaelluskohteiden rakentumista uskonnollisen turismin kehityksessä. Eräs merkittävä uskonnollisen turismin kohde on Ranskassa sijaitseva Lourdes, joka on yksi maailman tunnetuimmista kristillisistä pyhiinvaelluskohteista. Matkailu Lourdesiin alkoi 1800-luvun puolivälin jälkeen, ja nykyään noin kuusi miljoonaa turistia vieraillee siellä vuosittain. Pyhiinvaelluskohde sai alkunsa vuonna 1858, kun Bernadette-niminen 14-vuotias tyttö näki Lourdesin pikkukaupungin lähellä olevassa luolassa näkyjä, jotka tulkittiin Neitsyt Mariaksi. Luolassa olevaan lähteeseen alettiin liittää parantavia ominaisuuksia, ja melko nopeasti Lourdes muuttui kansainväliseksi pyhiinvaelluskohteeksi. Katolinen kirkko hyväksyi Bernadetten näyt ja kehitti yhdessä maallisten

toimijoiden kanssa Lourdesista modernin pyhiinvaelluspaikan. Paikkaa alettiin myös hyödyntää paitsi uskonnollisesti myös kaupallisesti: sinne esimerkiksi rakennettiin hotelleja, perustettiin uskonnollisten matkamuistojen myymälöitä ja alettiin myydä pulloissa luolan lähteen vettä.¹²

Monet katolilaiset kuitenkin huolestuivat paikan kaupallisesta luonteesta. He varoittelivat siitä, että turismi ja matkailu eivät saa ohittaa hartaudenharjoitusta. Esimerkiksi arkkipiispan antamassa ohjeessa sanottiin, että ”pyhiinvaellus ei ole tavallinen matka, eikä sillä tavoitella mielihyvää. Se on uskonnollinen toiminto.” Tämänkaltaisen keskustelu ja kiistely pyhiinvaelluksen ja ”tavallisen matkailun” keskinäisistä suhteista alkoi jo 1800-luvun lopulla ja jatkuu yhä. Monista katolisen kirkon edustajista kuten myös joistakin pyhiinvaeltajista tuotteistaminen häiritsi uskonnollisen kokemuksen saamista. Turismin ja kaupallisuuden katsottiin jollain tavalla hävittävän uskonnollisen paikan pyhää luonnetta. Toisaalta pyhiinvaelluksen kaupallistaminen kertoo modernisaation historiasta ja siitä, että pyhiinvaelluksen ja turismin pitäminen erossa toisistaan on käytännössä mahdotonta. Nykyään katolinen kirkkokaan ei tee selvää erottelua Lourdesin turistin ja pyhiinvaeltajan välillä vaan esittää, että myös maallinen turisti voi tuntea pyhän kosketuksen pyhäkössä.¹³

Uskontohistoriassa hyödynnetään myös muiden historian alojen tutkimustapoja ja menetelmiä. Esimerkiksi taidehistorian näkökulmia sovelletaan tutkimuksessa, jossa tarkastellaan sitä, miten keskiajan (n. 500-luvulta 1400-luvulle) kuvilla on ylläpidetty niiden katsojien uskonnollisuutta. Voidaan tutkia vaikkapa merenneitoa kuvaavia maalauksia ja sitä, miten merenneidot kuvastavat kristinuskon ja sen kilpailijana toimineen varhaisen kansanuskon suhdetta. Merenneito oli kuvissa ihmisen ja eläimen yhdistelmä, pelottava sekasikiö, jolla haluttiin ohjata ihmisiä kristinuskon piiriin.¹⁴

USKONTOSOSIOLOGIA TUTKII USKONTOA JA YHTEISKUNTAA. Uskontososiologiassa tutkitaan uskontoa yhteisön ja yhteiskunnan tasoilla. Uskontososiologiassa on tarkasteltu erityisesti uskontojen yhteiskunnallista merkitystä ja sen muutosta. Tähän liittyvät sekularisaatio- eli maallistumisteorioiden mukaan etenkin institutionaalisen uskonnollisuuden, kuten kristillisten kirkkojen, merkitys on erityisesti läntisessä Euroopassa koko ajan vähentynyt. Toisesta näkökulmasta on puolestaan esitetty, että ihmisten uskonnollisuus ei ole välttämättä

vastaavalla tavalla heikentynyt, vaan se on osin irronnut institutionaalista ankureistaan ja muuttanut muotoaan yksilöllisempään ja kansanomaisempaan suuntaan.¹⁵ Ajankohtainen aihe uskontososiologiassa onkin uskontojen moninaistuminen, ja yksi sen tarkastelemisen tärkeistä haasteista on löytää perusteltuja tutkimusnäkökulmia.

Uskontososiologiassa voidaan tutkia sitä, miten yhteiskunta vaikuttaa uskontoon ja uskonnollisten ihmisten elämään. Tätä kutsutaan rakenteelliseksi näkökulmaksi, koska siinä pohditaan yhteiskunnan rakenteiden merkitystä uskonnon muotoutumiselle.¹⁶ Rakenteellista näkökulmaa on hyödynnetty tutkittaessa esimerkiksi sitä, miten erilaiset sosiaaliset taustatekijät vaikuttavat ihmisten uskonnollisuuden rakentumiseen. Tällöin voidaan tutkia vaikkapa sitä, onko maaseutuväestö uskonnollisempaa kuin kaupunkiväestö ja minkä vuoksi. Samoin voidaan tarkastella, miten ihmisten koulutustausta vaikuttaa uskonnolliseen osallistumiseen.

Uskontososiologiassa tutkitaan myös sitä, miten uskonto vaikuttaa yhteisöjen ja yhteiskunnan muuttumiseen ja säilymiseen. Tätä kutsutaan institutionaaliseksi näkökulmaksi.¹⁷ Yksi esimerkki tästä on tutkimus, jossa tarkastellaan ilmiötä nimeltä kansalaisuskonto. Kansalaisuskonnon käsitettä on käytetty erityisesti tutkittaessa Yhdysvaltojen yhteiskuntaa ja kulttuuria. Yhdysvallat on uskonnollisesti puolueeton valtio, jossa uskonto ja politiikka on erotettu lainsäädännöllä toisistaan. Kuitenkin Yhdysvaltojen presidentit ovat käyttäneet puheissaan runsaasti uskonnollista kieltä. He ovat vedonneet amerikkalaisiin perusarvoihin, kuten vapauteen, rauhaan ja demokratiaan, mutta myös uskoon ja Jumalaan. Tutkijat ovatkin alkaneet pohtia mahdollisuutta, että se jumala tai usko, johon presidentit viittaavat, ei olekaan kristittyjen presidenttien henkilökohtainen jumala tai usko, vaan se kertoo jostain laajemmasta uskomusjärjestelmästä. Tästä on alettu käyttää nimitystä kansalaisuskonto. Kansalaisuskonto on ainakin osin erillään uskontokunnista ja kirkoista. Se tulee näkyviin esimerkiksi yhteisissä uskomuksissa, symboleissa ja rituaaleissa, jotka koskettavat lähes kaikkia amerikkalaisia uskonnosta riippumatta.¹⁸

Fundamentalismi on esimerkki uskontososiologisesta käsitteestä, jonka avulla tarkastellaan yhteiskunnan ja uskonnon välistä suhdetta ja sitä, millä tavalla yhteiskunnallinen muutos vaikuttaa uskontoperinteiden muotoutumiseen sekä tietynlaisen yhteiskuntakriittisen ja konservatiivisen uskonnollisuuden syntyyn. Fundamentalismi on sosiologinen

kattokäsite, jonka tarkoituksena on erotella tiettyjä nykyuskonnollisuuden ilmenemismuotoja muusta uskonnollisuudesta. Samoin kuin kaikkien uskontotieteellisten käsitteiden myös fundamentalismi-käsitteen avulla tehdään erotteluita ja mahdollistetaan uskontotieteessä tyypillinen vertaileva näkökulma.

USKONTOANTROPOLOGIASSA TEHDÄÄN KENTTÄTYÖTÄ USKONNON MERKITYKSISTÄ JA VAIKUTUKSISTA. Antropologia tutkii kulttuurin ja ihmisten toiminnan keskeisiä osa-alueita, kuten sukulaisuhteita, talous- ja yhteiskuntajärjestelmiä, taidetta tai uskontoa. Varhaisessa uskontoantropologiassa oltiin kiinnostuneita erityisesti uskonnon synnystä, kehityksestä ja leviämisestä. Aikakauden tutkijoita on kutsuttu evoluutioantropologeiksi. Charles Darwinin ihmisen biologista kehitystä kuvaavan evoluutioteorian innoittamina monet 1800-luvun evoluutioantropologit kuten James Frazer ja Edward Tylor esittivät erilaisia tulkintoja siitä, miten uskonto on saanut alkunsa ja kehittynyt. Uskonnon alkuperä paikannettiin esimerkiksi luonnon elollistamiseen tai vainajien palvontaan. Lähtökohta kaikille evolutionistisille teorioille oli se, että uskonnon ajateltiin kehittyneen yksinkertaisemmista kohti monimutkaisempia muotoja samalla tavalla kuin ihmiskunnan ajateltiin kehittyneen lapsuudesta kohti aikuisuutta. Kehityskaaren päätepisteenä nähtiin tutkijan maailmankuvasta riippuen joko kristinusko tai tiede ja ateismi. Monet aikakauden tutkijoista uskoivat tieteen loppujen lopuksi syrjäyttävän uskonnon.¹⁹

Myöhemminkin uskontoantropologiassa on usein tutkittu tutkijan oman kulttuurin ulkopuolella vaikuttavien yhteisöjen ja yksilöiden uskontoa. Antropologinen näkökulma uskontoon korostaa usein, että uskonto on keskeinen osa kulloisenkin kulttuurin merkitys- ja valtajärjestelmää ja että jonkinlaista uskontoa löytyy lähes kaikista ihmis-yhteisöistä.²⁰ Monesti uskontoantropologit suuntaavat itselleen vieraassa kulttuurissa sijaitsevaan yhteisöön ja asuvat siellä jonkin aikaa – tai vaihtoehtoisesti palaavat tutkittavien pariin kerran toisensa jälkeen. He osallistuvat yhteisön elämään, havainnoivat ihmisten uskonnollista toimintaa ja haastattelevat ihmisiä keskellä arkista elämää tai erityisiä ja merkittäviä tapahtumia. Tätä tutkimustapaa kutsutaan etnografiseksi kenttätöksi ja osallistuvaksi havainnoinniksi.²¹

Uskontoantropologista kenttätöitä voidaan tehdä myös omassa kulttuurissa vaikkapa tutkimalla maahanmuuttajien uskontoa. Suomessa

on tutkittu esimerkiksi islamin merkitystä tänne muuttaneiden somalien arjessa.²² Samoin antropologinen tutkimus voi kohdistua vain yhden ihmisen uskonnollisuuteen. Tällöin ollaan kiinnostuneita vaikkapa siitä, minkälaisia muotoja ihmisen uskonnollisuus on saanut hänen elämänsä aikana. Suomalainen klassikko tässä sarjassa on Juha Pentikäisen tutkimus *Marina Takalon uskonto* (1971).²³ Lisäksi voidaan tutkia, miten elinympäristö ja muut ihmiset ovat vaikuttaneet uskonnollisuuden muotoutumiseen ja mikä merkitys uskonnolla on ihmisen elämänhistoriassa ja maailmankatsomuksessa. Uskontoantropologinen tutkimus hyödynääkin muiden tutkimusalojen kuten uskontohistorian, -psykologian tai -sosiologian näkökulmia.

Perinteinen ja yhä edelleen keskeinen uskontoantropologinen tutkimuskohde ovat elämänsäajan siirtymiin, vuoden kiertokulkuun tai kriiseihin liittyvät rituaalit sekä nykyisin yhä useammin esimerkiksi globalisaation, muuttoliikkeiden ja median vaikutus näihin rituaaleihin.²⁴ Monesti antropologit tutkivat lisäksi niin sanottujen tavallisten ihmisten arkista ja käytännöllistä uskontoa.²⁵ Yksi oman aikamme uskontoantropologian suuntaus on kristinuskon antropologia. Sen piirissä tutkitaan kristinuskon eri muotoja antropologisin välinein esimerkiksi siellä, mihin se on saapunut länsimaisten siirtomaaisäntien myötä uutena uskontona.²⁶ Antropologit ovat viime aikoina tutkineet myös esimerkiksi pyhiinvaelluksen muuttuneita muotoja, elämää luostareissa sekä uskonnollista parantamista niin Euroopassa kuin sen ulkopuolella.²⁷

Uskontoantropologiassa on paljon pohdittu, miten uskonto alistaa tai vaihtoehtoisesti voimaannuttaa yksilöitä ja yhteisöjä.²⁸ Vastaus ei ole yksiselitteinen, ja uskonto voi toimia samaan aikaan kummallakin tavalla. Uskontoantropologian piirissä tehdään myös paljon feminististä uskonnotutkimusta, jossa pohditaan sukupuolen ja seksuaalisuuden sekä uskonnollisen kulttuurin moninaisia suhteita. Lisäksi on tutkittu tapoja, joilla uskontoihin monesti kuuluvat voimat, henget ja jumalolennot sekä niihin liittyvät symbolit ja uskonnolliset esineet toimivat ihmisten maailmassa ja osallistuvat elämään.²⁹

USKONTOPSYKOLOGIA TARKASTELEE YKSILÖN USKONNOLLISUUTTA. Uskontopsykologiassa tutkitaan ihmisten uskonnollisia kokemuksia sekä uskonnollisen yksilön ja yhteisön vuorovaikutusta ja uskonnollista kommunikaatiota. Uskontopsykologiassa on oltu erityisen kiinnostuneita uskonnollisesta kääntymyksestä eli konversiosta.

Kääntymisessä ihminen omaksuu uuden uskonnon. Kääntymiskokemuksia on tutkittu esimerkiksi jakamalla niitä erilaisiin vaiheisiin ja tarkastelemalla, mitä nämä vaiheet sisältävät. Kääntymisen esivaiheessa ihminen on tyytymätön nykyiseen elämäänsä ja kokee helposti levottomuutta, ahdistusta ja arvottomuuden tunteita. Kääntymisen taitekohdassa ahdistus purkautuu, ja siihen voi kuulua voimakkaita tunne- ja aistielämyksiä. Tässä vaiheessa ihmiset kertovat esimerkiksi kohdanneensa uskontonsa keskeisen hahmon, kuten Jeesuksen tai Buddhan. Kääntymisen jälkijaksossa ihminen kokee rauhan, vapautumisen, ilon ja onnen tunteita. Kääntyminen saattaa sisältää myös vaiheen, jossa kokemuksesta kerrotaan muille ihmisille esimerkiksi seurakunnan yhteisissä tapaamisissa. Kääntyminen voi olla dramaattinen tapahtuma tai vaihtoehtoisesti pidempi ja maltillisempi uuteen uskontoon kasvamisen prosessi.³⁰

Uskontopsykologiassa on tutkittu myös ihmisten erilaisia uskonnollisia rooleja ja roolimalleja. On havaittu, että ihminen saattaa omaksua jonkin uskonnollisesta perinteestä tutun ja merkittävän roolin ja tavallaan elää sitä.³¹ Tämä näkyy kristinuskon piirissä muun muassa ilmiössä, jota kutsutaan kielilläpuhumiseksi eli glossolaliaksi. Kielilläpuhuminen tulee esille Uuden testamentin kohdassa, jossa kuvataan helluntain tapahtumia. Kertomuksen mukaan Pyhä Henki laskeutui apostolien päälle, jolloin he alkoivat puhua kielillä. Kielilläpuhuminen ymmärretään yhdeksi Jumalan ihmisille antamaksi erityiskyvyksi, armolahjaksi. Glossolaliaa esiintyy erityisesti karismaattisessa kristillisyydessä, jossa ajatellaan, että myös nykypäivän ihminen voi saada tällaisen erityiskyvyn. Tällöin hän omaksuu Raamatun apostolin roolin. Useimmiten kielilläpuhuminen sisältää hurmostilassa esitettyä käsittämättömistä tavuista muodostunutta puhetta, joka kuitenkin tutkimusten mukaan yleensä muistuttaa puhujan omaa äidinkieltä. Glossolalia ei ole vain kristinuskoon liittyvä ilmiö, vaan sitä on havaittu myös esimerkiksi suufimuslimien, hindulaisten ja tiibetinbuddhalaisten keskuudessa.³²

Uskontopsykologian piirissä voidaan myös lähestyä uskonnollista kokemusta samoin kuin mitä hyvänsä muuta inhimillistä ”erikoista” kokemusta. On esitetty, että erikoisista ja poikkeavista kokemuksista – kuten mieliinpainuvista unista tai hurmioitumisesta – tulee uskonnollisia, kun ne tulkitaan sellaisiksi. Yleensä tulkinta ammennetaan uskonnollisesta perinteestä ja sen vakiintuneesta kuvastosta ja kertomusvarannosta. Tulkinnan kautta yksilön kokemus (kuten kääntyminen tai

kielillä puhuminen) nivoutuu osaksi uskonnollista yhteisöä sekä sen kulttuuria ja arvoja.³³

Edellä esitelty jako eri tutkimussuuntauksiin ei kuitenkaan ole ehdoton, sillä usein tutkijat hyödyntävät samassa tutkimuksessa monen tieteenalan näkökulmia. Tutkimuksissa saatetaan tarkastella esimerkiksi sekä uskonnollisen yhteisön syntyä ja kehitystä historiallisesta näkökulmasta että yhteisön jäsenten uskonnollisia kokemuksia psykologisesta näkökulmasta.³⁴ Näiden tutkimustapojen lisäksi uskontotieteessä on kehitetty myös eri tieteenaloja yhdistämään pyrkiviä tutkimustapoja. Näistä yksi esimerkki on kognitiivinen uskontotiede. Kognitiivisessa uskontotieteessä pyritään vastaamaan klassiseen kysymykseen siitä, miksi eri puolilla maailmaa esiintyvistä uskonnoista löytyy samankaltaisia piirteitä. Vastausta haetaan ihmismielen yleisistä rakenteista. Kognitiivisessa uskontotieteessä on selitetty ihmismielen rakenteiden yhdenmukaisuudella esimerkiksi eri uskonnoissa esiintyvien paratiisikäsitteiden samanlaisia elementtejä, maagisen ajattelun yleisyyttä tai uskonnolliseen parantamiseen liittyviä rituaalisia yhteneväisyyksiä.³⁵ Kysymyksiä uskontojen yhteisistä ja toistuvista piirteistä tutkittiin aiemmin etenkin uskontofenomenologiaksi nimitetyn uskontotieteen suuntauksen piirissä.

LOPUKSI

Uskontotiede ottaa vakavasti sen, mitä Max Müller yli sata vuotta sitten totesi: yhden uskonnon tuntemus ei riitä, jos haluaa tietää, mistä uskonnossa on kysymys. Tätä ohjenuoraa seuraten uskontotiede tutkii uskontojen moninaisia ilmenemismuotoja sekä niiden kietoutumista ihmisyksilöiden ja -yhteisöiden elämään kaikkialla maailmassa. Monien lähitieteiden lähestymistapoja hyödyntämällä uskontotiede avaa monipuolisia näkymiä ja perusteltuja selitysmalleja uskonnollisiin ilmiöihin, kuten uskontojen levinneisyyteen ja ympäristösuhteeseen, historiaan, yksilöiden monenkirjaviin kokemuksiin ja elämäntapaan sekä yhteisömuotoihin, kulttuuriin tapoihin ja rituaaleihin. Uskontotiede onkin erittäin laaja-alainen tieteenala, jonka sisällä voidaan tarkastella monenlaisia kulttuurisia, yhteiskunnallisia ja psykologisia ilmiöitä.

Uskontoja voidaan yhtä hyvin tutkia perinteiden ja instituutioiden kuin eletyn ja arkisen uskonnollisuudenkin näkökulmasta, joko

tutkijan omassa tai hänelle vieraassa kulttuurissa. Lisäksi uskontotiede tutkii erilaisia kulttuurisia tapahtumia ja kiistoja, joissa uskonnot ovat jollain tavoin osallisina. Uskontotiede tarjoaa ainutlaatuisen tärkeitä työkaluja, kun haluamme ymmärtää historian ja kulttuurin muutoksia sekä yhteiskunnan moniarvoisuutta ja kasvavaa katsomusten kirjoa fundamentalismista uskonottomuuteen. Lisäksi uskontotiede tarjoaa korvaamattomia välineitä kunkin yksilön – opiskelijan ja tutkijankin – kulttuurisen taustan ja mielenmaiseman syvälliseksi ymmärtämiseksi. Näin se edistää erilaisuuden ymmärtämistä ja yhdessä elämistä

POHDITTAVAA

- Miksi uskontoja on tärkeää tutkia?
- Mikä erottaa ja toisaalta yhdistää uskontotiedettä ja teologiaa?
- Mikä uskontotieteen tutkimusaloista kiinnostaa sinua erityisesti? Minkä takia?
- Valitse jokin luvussa esitellyistä tutkimusaiheista ja etsi mediasta (internet, sosiaalinen media, sanomalehdet, televisio) siihen liittyvä esimerkki. Minkälaisia – esimerkiksi uskonnolliseen turismiin, uskonnolliseen kääntymykseen, fundamentalismiin tai kansalaisuskontoon liittyviä – ulottuvuuksia löydät esimerkistäsi?

MITÄ ON USKONTOTIEDE?

1. Ks. esim. Pesonen & Vesala 2007; Pesonen, Sakaranaho & Paukkunen 2019.
2. Ks. esim. Mantsinen & Kyyrö 2017; Pesonen 2004; Utriainen 2017; Ronimus 2011; Kontala 2016.
3. Ks. Ketola 2001; Pentikäinen 1986.
4. Hiltunen 2003; Ks. myös Ketola 2001; Anttonen 2010.
5. Müller 1882, 13.
6. Lövheim 2012.
7. Esim. Taira 2006.
8. Ks. Pesonen, Sakaranaho & Paukkunen 2019.
9. Kyllönen 2012.
10. Laitila 2015; Sjöblom 2001; Anttonen 2010.
11. Kilpeläinen 2000; Ritari 2009
12. Harris 2000; ks. myös Utriainen & Vesala 2020.
13. Kaufman 2005.
14. Viholainen 2015.
15. Ketola, Pesonen & Sjöblom 2001; Taira, Martikainen & Ketola 2018; Kallunki 2018.
16. Allardt 1986, 35
17. Allardt 1986, 38.

18. Bellah 1967; Ketola, Pesonen & Sjöblom 2001; Kyyrö 2018
19. Bowie 2006; Laitila 2015.
20. Esim. Geertz 1973.
21. Ks. mm. Opas 2004; Utriainen 2017.
22. Tiilikainen 2005.
23. Kirjan uusittu painos, ks. Pentikäinen 2010.
24. Esim. Turner 2007; Tweed 2006.
25. Esim. McGuire 2008; Utriainen 2018.
26. Esim. Lester 2005; Opas 2008; Stringer 2008.
27. Esim. Fedele 2013; Gothoni 2012; Lester 2005.
28. Bowie 2006.
29. Esim. Harvey 2005.
30. Laitila 2015; Rambo 1993; Hovi 2007, 29–31.
31. Sunden 1966; Honko 1972, 166–181; Holm 1999; Hovi 2007, 36–40.
32. Holm 1987.
33. Taves 2009.
34. Ks. esim. Hovi 2007
35. Närhi 2008; Pohjanheimo 2019; Pyytiäinen 2004.